



Arkadiusz Janicki, *Wyprawa Michała Kleofasa Ogińskiego do wschodniej Kurlandii i na Dyneburg w 1794 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk–Sopot 2024, ss. 236, ISBN 978-838206-624-1.

Wydarzenia z czasów powstania kościuszkowskiego w Kurlandii, jeszcze formalnie księstwa lennego Rzeczypospolitej Obojga Narodów, już od kilku dziesięcioleci nie skupiały uwagi polskich historyków. W 1972 r. poświęcił im artykuł Bartłomiej Szyn-dler¹, a w 1996 r. przebieg powstania w tym regionie omówił Wiesław Majewski, w monografii poświęconej insurekcji z 1794 r.² Sama wyprawa Michała Kleofasa Ogińskiego na obszar wschodniej Kurlandii i do Dyneburga, która jest przedmiotem recenzowanej książki, nie znalazła jednak w tych publikacjach szczegółowego omówienia. Krótki tekst na temat działań Ogińskiego opublikował jedynie w 1997 r. białoruski historyk Jauhen Konstantynowicz Aniszcanka³. Wyprawa nie znajdowała również szczegółowszego opisu w licznych biografiach samego Michała Kleofasa Ogińskiego, których autorzy rzadko wychodzili poza informacje zawarte w jego pamiętnikach.

Tym bardziej cieszy najnowsza publikacja Arkadiusza Janickiego będąca bardzo wnikliwym przedstawieniem wydarzeń z lipca i sierpnia 1794 r. na północnych rubieżach Rzeczypospolitej, ale co więcej, stanowiąca zapowiedź większego opracowania poświęconego przebiegowi wydarzeń w Kurlandii i Semigalii w czasie powstania kościuszkowskiego. W recenzowanej pracy omówienie znalazło zaledwie jedno z wielu ówczesnych wydarzeń na tym obszarze, jakim była wyprawa na Dyneburg, ale autor za cel postawił sobie nie tylko jego wręcz drobiazgowo omówienie, lecz także zweryfikowanie zawartych w historiografii błędnych opisów i ocen, mających swe źródło jeszcze w pamiętnikach Ogińskiego, oraz szersze przedstawienie przyczyn i skutków podjętej przez insuregentów z Wielkiego Księstwa Litewskiego akcji przeciwko wojskom Katarzyny II.

Powstanie kościuszkowskie zawsze cieszyło się zainteresowaniem polskich badaczy, ale w dalszym ciągu wiele jego aspektów, albo nawet przebieg na niektórych ziemiach, wymaga solidnego zbadania przez historyków. Do takich obszarów należy także Kurlandia i Semigalia. Co bardzo ważne, autor recenzowanej pracy przystąpił do opracowania przebiegu wydarzeń z 1794 r. po bardzo gruntownej kwerendzie archiwalnej, przede wszystkim w archiwach rosyjskich i litewskich, wnosząc do historiografii bardzo wiele nieznanych nam do tej pory źródeł i to ze zbiorów ponownie trudno dostępnych. Były to: Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej w Moskwie, Rosyjskie Państwowe

¹ Bartłomiej SZYNDLER, *Powstanie kościuszkowskie w Kurlandii*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 29: 1972 (Prace historyczne, t. 3), s. 45–72.

² Wiesław MAJEWSKI, *Powstanie w Kurlandii*, [in:] *Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne*, t. 1, red. Tadeusz RAWSKI, Janusz WOJTASIK, Warszawa 1994, s. 434–447; idem, *Trzy wyprawy litewskie*, [in:] *Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne*, t. 2, red. Tadeusz RAWSKI, Janusz WOJTASIK, Warszawa 1996, s. 59–61.

³ Яўген К. АНІШЧАНКА, *Дынабургскі рэйд*, Беларуская мінуўшчына, 1997, № 1 [Jauhen K. ANISZCANKA, *Dynaburski rejd*, Białoruskaja minušczyzna, 1997, nr 1], s. 46–50.

Archiwum Akt Dawnych w Moskwie, Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojenno-Historyczne w Moskwie, w którym znajdują się m.in. rozkazy i raporty M. K. Ogińskiego z 1794 r., Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Petersburgu, Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie, w którym dokumenty z kancelarii generał-gubernatorów pozwalają na odtworzenie rosyjskich działań militarnych w 1794 r., Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie oraz rękopisy z bibliotek: Rosyjskiej Biblioteki Państwowej w Moskwie, Rosyjskiej Narodowej Biblioteki w Petersburgu, Biblioteki Książąt Czartoryskich – Oddziału Muzeum Narodowego w Krakowie czy Biblioteki Kórnickiej PAN w Kórniku. Podstawę źródłową uzupełniają ponad 20 wydawnictw źródłowych, cztery tytuły prasowe z 1794 r. i blisko 60 opracowań. Taka podstawa źródłowa nie może budzić wątpliwości co do wartości recenzowanej książki.

We wstępie autor sprawnie omówił cel pracy, stan badań i scharakteryzował podstawę źródłową książki. Wyjaśnił też tytułaturę, jaka przysługiwała Ogińskiemu w związku z najbliższymi wydarzeniami, czy komenderującego Dywizją Wielkiego Księstwa Litewskiego, czy generała komendanta powiatów zawilejskiego i brasławskiego oraz szefa Korpusu Strzelców. Natomiast kolejne cztery rozdziały poświęcił realizacji zasadniczego celu pracy, jakim jest opisanie wyprawy na Dyneburg. W pierwszym z nich, pt. *Kierunek – powiaty zawilejski i brasławski (25 lipca – 4 sierpnia 1794 r.)*, na początku wyjaśnił okoliczności, cel wyprawy i ustalił termin opuszczenia Wilna przez Ogińskiego i wymarszu na czele oddziału w kierunku powiatów północnej Litwy. Pozwoliło na to odnalezienie rozkazu Michała Wielhorskiego z 25 lipca, który kończy dyskusję historyków w tej kwestii. W świetle tego dokumentu zadaniem, jakie otrzymał Ogiński, było objęcie komendy nad pospolitym ruszeniem i wojskiem regularnym w powiatach zawilejskim oraz brasławskim i na ich czele, i po ich wzmocnieniu przez egzekucję uniwersałów, odparcie najazdów rosyjskich. Następnie autor szczegółowo omówił sytuację na pograniczu i działania wojsk rosyjskich przeciwko powstańcom litewskim, po czym drobiazgowo opisał gromadzenie oddziałów na wyprawę i marsz do Uciany, gdzie Ogiński miał się spotkać z generałem majorem powiatu wilkomierskiego Józefem Morykonim, który miał go wesprzeć w działaniach osłonowych. W mojej ocenie w tej części pracy brakuje jednak krótkiego zarysu insurekcji na Litwie oraz przebiegu wydarzeń w Kurlandii do lipca 1794 r., wprowadzającego w temat książki i ułatwiającego zrozumienie biegu wydarzeń. Bez tego kolejne rozdziały są jak wyrwane z większej całości, co może być utrudnieniem dla czytelnika. Pierwszy rozdział kończy się bardzo interesującym biogramem Tadeusza Horodeńskiego, jednego z bohaterów walk powstańczych na Litwie i na pograniczu z Kurlandią. O ile jednak prezentacja jego sylwetki do czasu opisywanych wydarzeń jest wyjaśnieniem roli, jaką odegrał w wyprawie i jest jak najbardziej zasadna, o tyle przedstawienie jego dalszych losów u schyłku powstania i w epoce porozbiorowej jest już dysonansem zakłócającym narrację autora. Dotyczy to także rozdziału trzeciego, który rozpoczyna się zarysem biografii Jana Zienkowicza, zakłócającym opis wydarzeń pod Dyneburgiem. Właściwsze byłoby przybliżenie dalszych losów tak ważnych bohaterów książki w końcowym rozdziale – epilogu.

W drugim rozdziale, pt. *Kierunek – wschodnia Kurlandia i Dyneburg (4–12 sierpnia 1794 r.)*, autor opisał okoliczności podjęcia decyzji o wyprawie na Dyneburg i marszrucie

oddziałów Ogińskiego przed dotarciem do tego miasta. Rozpoczyna go szczegółowy i udokumentowany źródłowo opis działań wojennych na pograniczu z Kurlandią i Inflantami, w których przeciwnikiem insurgentów byli sekund major Semen Iwanowicz Bieszeńcow i podpułkownik Jerofiej Kuźmicz Sacken. Znajduje się tu też wyjaśnienie powodu marszu powstańców na stolicę Inflant Polskich, który nie wynikał z wcześniejszych planów, a został sprowokowany informacjami o kierującym się w stronę tego miasta oddziale rosyjskim, który oddzielony od głównej kolumny wojsk Katarzyny II, eskortował zagrabione na Litwie łupy i kilka tysięcy sztuk bydła. Sam Ogiński uzasadniał cel wyprawy, na czele 2500 jazdy i piechoty, chęcią zdobycia rosyjskiej kasy wojskowej i zapasów prochu zgromadzonych w Dyneburgu. Pierwsze oddziały insurgentów stanęły pod miastem już 11 sierpnia, natomiast Ogiński założył obóz w pobliżu, pod Iluksztą we wschodniej Kurlandii. Wzbudziło to przerażenie rosyjskiego komendanta Dyneburga pułkownika Andrieja Hulewicza, dysponującego kilkudziesięcioma żołnierzami regularnymi i obawiającego się rozszerzenia powstania na Inflanty Polskie, w związku z czym gotowego nawet do podjęcia rozmów kapitulacyjnych. Właśnie pod Dyneburgiem 12 sierpnia Ogiński wydał odezwę do mieszkańców Inflant, wzywając ich w imię wolności ojczyzny do przystąpienia do *Aktu Powstania* i zaangażowania w walkę z Rosjanami. Rozdział kończy kwestia przechwycenia przez powstańców kurierów rosyjskich z depeszami od Nikołaja Wasiljewicza Repnina i tajemnicza sprawa skarbu klasztornego z okolic Połagi, którego do dziś nie odnaleziono.

Najważniejszą rolę w narracji autora odgrywa trzeci rozdział, pt. *Kierunek – Dyneburg, Inflanty Polskie i... Kowno (12–23 sierpnia 1794 r.)*, w którym szczegółowo zaprezentował przebieg wydarzeń pod stolicą Inflant Polskich. Za podstawę ustalenia faktów posłużyły raporty Ogińskiego, Zienkowicza oraz rosyjskiego komendanta Hulewicza. W tym miejscu warto podkreślić, że prawie wszystkie opisy działań militarnych autor sporządził na podstawie raportów dwóch stron, co znacząco zwiększa ich wiarygodność i pozwala rozprawić się z wcześniejszymi ustaleniami historiografii co do liczby walczących żołnierzy, wielkości strat czy samego przebiegu bojów. Na tej podstawie historyk wyjaśnił przyczyny nieudanej próby zdobycia Dyneburga (mimo zastosowania przez Ogińskiego fortelu i ustawienia w zaroślach wozów imitujących armaty) i kłeski negocjacji Zienkowicza z Hulewiczem. Opisał też przeprawę polskich powstańców przez Dźwinę oraz okoliczności polskiego ataku i spalenia części miasta przez oddział wolentera Pawłowicza. Niewątpliwie na ostateczne przerwanie polskiej akcji wpłynął brak pod Dyneburgiem sił Józefa Morykoniego, który 13 sierpnia odebrał wieści o niespodziewanym zdobyciu przez Rosjan Wilna. Informację tę przekazano Ogińskiemu, który otrzymał jej potwierdzenie także od generała Antoniego Chlewińskiego. Na tej podstawie zdecydowano o przedwczesnym zarządzeniu odwrotu spod Dyneburga. Mimo prób prowadzenia małej wojny na pograniczu, ostatecznie pod naporem Rosjan, wszystkie siły powstańcze wycofały się ze wschodniej Kurlandii w kierunku Kowna, a potem Grodna.

W ostatnim rozdziale, pt. *Kierunek – nadzieje, obawy*, autor przedstawił polskie i rosyjskie reakcje na dyneburską wyprawę Ogińskiego. Na wstępie omówił postawę ludności Inflant i Kurlandii na często przesadzane wieści o działaniu sił powstańczych. Znalazł się w tym miejscu także opis losów Michała Beniśławskiego, na którego przykładzie autor ukazał represje władz rosyjskich wobec obywateli z Inflant, podejrzanych

o sprzyjanie „buntownikom” przeciwko Katarzynie II. Osobne miejsce zajmuje reakcja władz rosyjskich, które uległy wyolbrzymionym oficjalnym doniesieniom na temat wydarzeń na pograniczu litewsko-kurlandzko-inflanckim i obawiały się nawet uzbrojonych na rozkaz Hulewicza chłopów, których oceniali, że chętniej pójdą przeciwko Rosjanom niż Polakom. Niewątpliwie autor zrealizował w tym miejscu jeden z celów pracy, wykazując, że wyprawa dyneburska Ogińskiego, a właściwie nieprecyzyjne informacje na jej temat, opóźniła marsz oddziałów rosyjskich Bohdana Fiedorowicza Knorringa na Kowno, przez co umożliwiła wycofanie sił powstańczych z obszaru Kurlandii oraz Żmudzi i ostatecznie z całej Litwy.

W zakończeniu autor dał nam interesującą ocenę poczynań Michała Kleofasa Ogińskiego, w którym widzi dowódcę ambitnego, gotowego do realizacji śmiałych planów i cieszącego się autorytetem wśród podwładnych. Brakowało mu jednak determinacji, co pod Dyneburgiem zakończyło się przerwaniem akcji, mimo dużych szans na ostateczny sukces, który poprawiłby po stracie Wilna sytuację militarną powstańców na Litwie. Być może zadecydował o tym fakt, że Ogiński – jak stwierdzał przywoływany przez autora jego osobisty sekretarz – w 1794 r. został żołnierzem, ale „[...] nie miał do tego stanu żadnego powołania ani nawet miernej zdatności [...]” (s. 159). W opisie wydarzeń z czasów insurekcji autor przywrócił do pamięci wiele ważnych postaci zaangażowanych w ostatni zryw w obronie niepodległości ginącej Rzeczypospolitej, jak Jan Zienkiewicz, Tadeusz Horodeński czy Józef Morykoni. Czasami jednak autor zbyt mało krytycznie podchodzi do źródła, ulegając jego narracji. Na przykład na s. 50 stwierdził, że ekonom struński dostarczył dwóch zastępców na dość niezłych koniach, ale właściwie bez broni, bo mieli tylko karabinki i pałasze, a brakowało im pistoletów (!). Recenzowaną książkę uzupełniają indeksy nazw osobowych i geograficznych, streszczenia w językach: angielskim, niemieckim, rosyjskim, litewskim, łotewskim oraz spis map i ilustracji. Na bardzo pozytywną ocenę zasługują zamieszczone w książce szczegółowe mapy ukazujące ruchy wojsk powstańczych i rosyjskich, znacznie ułatwiające odbiór zawartych w tekście opisów działań militarnych.

Recenzowana książka jest bardzo ważnym i cennym uzupełnieniem naszej wiedzy na temat wydarzeń na pograniczu litewsko-kurlandzko-inflanckim w czasie insurekcji 1794 r., a zawarte powyżej uwagi nie obniżają jej wartości. Arkadiuszowi Janickiemu udało się wręcz drobiazgowo opisać przebieg wyprawy dyneburskiej. Na szczególne podkreślenie zasługuje weryfikacja chronologii wydarzeń oraz ustalenie ich faktycznego przebiegu. Przy tym we wszystkich partiach książki autor przekonująco polemizuje z wcześniejszymi ustaleniami historyków, wykorzystując w tym celu nieznane dotąd polskiej historiografii materiały archiwalne, będące efektem jego licznych kwerend w archiwach na Wschodzie. Należy tylko z niecierpliwością oczekiwać kolejnej publikacji, która w zupełnie nowym świetle, na podstawie nieznanych dotąd archiwaliów, ukaże wydarzenia powstania kościuszkowskiego na terenie Kurlandii i Semigalii.

*Dariusz Nawrot**

 <https://orcid.org/0000-0001-9753-2414>

* Instytut Historii, Uniwersytet Śląski w Katowicach

 dariusz.nawrot@us.edu.pl

BIBLIOGRAFIA

- Anishchanka, Yaŭgen K. "Dynaburski reydt." *Belaruskaya minuyshchyna* (1997) issue 1: 46–50.
- Janicki, Arkadiusz. *Wyprawa Michała Kleofasa Ogińskiego do wschodniej Kurlandii i na Dyneburg w 1794 roku*. Gdańsk, Sopot: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2024.
- Majewski, Wiesław. "Powstanie w Kurlandii." In *Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne*, vol. 1, edited by Tadeusz Rawski and Janusz Wojtasik, 434–447. Warszawa: Egros, Wojskowy Instytut Historyczny, 1994.
- Majewski, Wiesław. "Trzy wyprawy litewskie." In *Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne*, vol. 2, edited by Tadeusz Rawski and Janusz Wojtasik, 59–61. Warszawa: Egros, 1996.
- Szyndler, Bartłomiej. "Powstanie kościuszkowskie w Kurlandii." *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach* 29 (1972): 45–72.

